

SZÜKSÉGSZERŰSÉG ÉS MEGNEVEZÉS: KRIPKE FORDÍTVA
Zvolenszky Zsófia – Bárány Tibor¹

Kelemen Jánosnak hetvenedik születésnapjára

1970 januárjában járunk; a helyszín a Princetoni Egyetem. A huszonkilenc éves Saul Kripke *Naming and Necessity* címmel előadássorozatot tart, a fiatal filozófus mindenféle jegyzet és előzetes írott szöveg nélkül beszél. A három előadás alapvetően megváltoztatta a kortárs filozófiai vitákat az angolszász világban. Scott Soames a XX–XXI. századi angolszász filozófia történetét áttekintő monográfiájában például így ír az előadásokról, amelyek később, 1980-ban önálló kötet² formájában is napvilágot láttak: „A *Naming and Necessity* minden idők egyik legfontosabb nyelvfilozófiai műve. Jelentősége csupán a legnagyobbakéhoz mérhető: Frege munkáihoz a tizenkilencedik század végéről, valamint Russell, Tarski és Wittgenstein műveihez a huszadik század első feléből.”³ A kötet magyar kiadását – *Megnevezés és szükségszerűség* címmel⁴ – közösen készítettük elő jóval később, 2007-ben: a szöveget Bárány Tibor fordította, Zvolenszky Zsófia szerkesztette, kontrollszerkesztette, lektorálta. Az alábbiakban e folyamat fordítói, szerkesztői és nem utolsósorban filozófiai kihívásait, tanulságait elemezzük.

Mindkettőnk fő kutatási témája a nyelvfilozófia, így a kötet általános hátterének, vitáinak, szakkifejezéseinek ismerete közös nevezőnek számított. Egyedspecifikus nevezőink: a fordító – részben irodalomkritikai háttere révén – gyakorlott és fejlett stílusérzéssel állt a magyar nyelvhez; a szerkesztő-kontrollszerkesztő – aki részben Kripke könyvéről írta a disszertációját egy amerikai egyetemen – megközelítőleg úgy ismerte a kötetben futólag említett vagy odaértett viták előéletét, kontextusát, mint azok a filozófusok, akik annak idején, 1970-ben az előadásokat hallgatták; rálátása volt továbbá a kripkei érvek utóéletére is. (Képzeljük el a *Dr. House* sorozat egyik elkötelezett nézőjét, aki mélységében és összefüggéseiben látja át és elemzi a szereplők viszonyrendszerét, az epizódok és az átfogó dramaturgia apró részleteit, valamint jól ismeri a sorozatban felbukkanó betegségeket: a szerkesztő hasonlóan viszonyul a *Megnevezés és szükségszerűség*hez. Aztán pedig képzeljünk el egy szinkron-dramaturgot. Illetve hogy valójában kit is kell elképzelnünk, elkötelezett nézőt és szinkron-dramaturgot, vagy inkább egy *remake* rendezőpárosát, nos, pontosan erről szól ez az írás. Egyelőre maradjunk annyiban: egyikünk hozta a stílust, a megszólalásmódot, másikunk a terepismeretet.)

Kripke hatása túlnyúlik a szűken értett angolszász filozófia területén. A fikciós szövegek, azon belül is a fiktív nevek működés módját vizsgáló nyelvészek, irodalomtudósok manapság legalább olyan nagy hasznát veszik Kripke elemzéseinek, mint az analitikus filozófia művelői. Nekünk mégis elsősorban a magyar *filozófiai* kontextust kellett szem előtt tartanunk, mikor a *Megnevezés és szükségszerűség* szövegén dolgoztunk. A kötet az Akadémiai Kiadó által

¹ E tanulmány korábbi változata az MTA-ELTE Nyelvfilozófiai Kutatócsoport, az Erasmus Kollégium és a Magyar Wittgenstein Társaság *Nyelvek között: Interdiszciplináris dialógus* című konferenciáján hangzott el 2011 novemberében. A konferencia résztvevői számos lényegbe vágó megjegyzést fogalmaztak meg a vita során. A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János kutatási ösztöndíjának támogatásával (Zvolenszky Zsófia), valamint a Mag Zrt. által támogatott BETEGH09 projekt keretében (Bárány Tibor) készült.

² Saul Kripke: *Naming and Necessity*. Harvard University Press, Cambridge, 1980.

³ Scott Soames: *Philosophical Analysis in the Twentieth Century: The Age of Meaning*. 2. köt. Princeton University Press, Princeton, 2003, 336. old.

⁴ Saul Kripke: *Megnevezés és szükségszerűség*. Szerk. és utószó Zvolenszky Zsófia, ford. Bárány Tibor. Akadémiai, Bp., 2007.

újraindított Filozófiai Írók Tára sorozatban jelent meg; abban a sorozatban tehát, amely az elmúlt bő évszázadban hagyományosan kijelölte a magyar filozófiai műveltség határait. A *Megnevezés és szükségszerűség* a lehető legklasszikusabb szerzők – Arisztotelész, Descartes, Spinoza, Leibniz, Locke, Berkeley, Hume, Kant, Hegel és megannyi más bölcselő – művei mellé kerül a könyvespolcra; egyetlen ma élő, *kortárs amerikai* filozófus köteteként.

A témánk tehát: Kripke fordítva – még hozzá háromszorosan fordítva: az 1. szakaszban a könyv sorrendjének megfordításáról, a 2. szakaszban a könyv lefordításáról, a 3. szakaszban pedig a hangsúlyok átfordításáról írunk. E szakaszokat pedig természetesen fordítva, vagyis fordított sorrendben tárgyaljuk. Ígérjük, előbb-utóbb minden világossá válik; amennyiben mégsem, kérjük a kedves olvasót, állítsa vissza a szövegrészek *eredeti* sorrendjét.

3. Szükségszerűség és megnevezés

Kezdjük – e szakasz címéhez képest is fordított sorrendben – a megnevezés kérdésével. Kripke három előadását olvasva első látásra úgy tűnik: a szerző a különféle névelméletek megvitatását tűzi ki elsődleges céljául; és csupán a névelméletek tárgyalásakor, mintegy segédeszközként kerül elő a szükségszerűség fogalma. De vajon az előadásokban tényleg a megnevezés a fontosabbik e két fogalom közül?

A XX. század meghatározó névelmélete, a Bertrand Russell és Gottlob Frege nevéhez köthető *leíró jelentésemélet* szerint a tulajdonnevek szinonimák egy-egy olyan határozott leírással, amelyet az egyes beszélők, akik ismerik és sikerrel használnak a nevet, hozzá társítanak.⁵ Feltehetjük például, hogy a „Rubik Ernő” név szinonim azzal a határozott leírással, hogy „a bűvös kocka feltalálója”. A leíró jelentésemélet egyben *leíró referenciaelmélet*ként is működik: kimondja, hogy a tulajdonnév jelentésének feladatkörébe tartozik, hogy meghatározza a név referenciáját. Például a „Rubik Ernő” név azt az illetőt jelöli, arra *referál*, akire illik a társított határozott leírás, vagyis aki egyedülként feltalálta a bűvös kockát.

A leíró jelentésemélet számára problémát jelent, hogy előállhat, sőt a valóságban számtalanszor elő is áll olyan helyzet, amikor a beszélők más-más határozott leírást társítanak egy tulajdonnévhez. Egyikük „a margitszigeti sportuszoda tervezője” leírást kapcsolja a „Hajós Alfréd” névhez, míg másikkal azt, hogy „az első magyar olimpiai bajnok”. Az elmélet szerint a „Hajós Alfréd” név e két nyelvhasználó szájából más-más jelentéssel bír. Részben erre a problémára válaszolva lazíthatunk a jelentéseméleten: nem csupán *egyetlen* határozott leírást feleltetünk meg egy adott névnek, hanem egy számos leírásból álló családot vagy nyalábot; például a „Hajós Alfréd” névhez a {„a margitszigeti sportuszoda tervezője”, „az első magyar olimpiai bajnok”, „férfi”, „híres”, ...} leírásnyalábot rendeljük hozzá. A *leírásnyaláb-jentésemélet* szerint egy név szinonim a vele társított leírásnyalábban szereplő leírások súlyozott többségével. Ez az elmélet is részben referenciaelmélet is: a „Hajós Alfréd” név referenciája az, akire egyedülként illik a nyalábban szereplő leírások súlyozott többsége.⁶

Kripke a *Megnevezés és szükségszerűség* második előadásában emellett érvel, hogy a fregei *referenciaelméletet* fel kell adnunk – akár az eredetiről, akár az elmélet leírásnyaláb-változatáról van szó. Az emberek ugyanis a valóságban *akkor is* sikerrel használnak a „Hajós Alfréd” nevet Hajósra, ha az általuk társított leírás (vagy az általuk társított leírások súlyozott többsége) nem illik a kérdéses személyre, esetleg Hajóson kívül másra is illik, vagy

⁵ Gottlob Frege: Jelentés és jelölet (1892). Ford. Máté András. In: Uő: *Logika, szemantika, matematika*. Szerk. Ruzsa Imre. Gondolat, Bp., 1980. Úabb kiadása: Uő: *Logikai vizsgálódások*. Szerk. Máté András. Osiris, Bp., 2000. 118–147. old.; Bertrand Russell: Tudás ismeretség és tudás leírás révén (1918). Ford. Márkus György. In: Uő: *Miszticizmus és logika*. Magyar Helikon, Bp., 1976. 339–376. old.

⁶ Lásd John Searle: Proper Names. *Mind* 67 (1958), 166–173. old. és Peter F. Strawson: *Individuals*. Routledge, London, 1959.

éppenséggel valaki másra sokkal jobban illik, mint Hajósra. Ezt a szakirodalomban a téves ismeret és a hiányos ismeret problémájának nevezik.⁷

A fregei referenciaelmélet helyett Kripke a következőt javasolja: mondjuk azt, hogy a nyelvi közösségen belül a nevek referenciáját az addigi használatok sora, tehát a névhez kötődő oksági-történeti lánc határozza meg, amelyet visszakövetve eljutunk ahhoz az illetőhöz, akire a „Hajós Alfréd” nevet annak idején bevezették. Mindezt eddig roppant szárazan és tömören fogalmaztuk meg; érdemes ezen a ponton átadni a szót a szerzőnek. Az idézet reményeink szerint jól érzékelteti az előadások kötetlen, közérthető, élőbeszédszerű stílusát, aminek visszaadása talán az egyik legkomolyabb kihívást jelentette a fordítás elkészítése során:

Megszületik egy gyerek, a szülei egy bizonyos néven hívják. Beszélnek róla a barátaiknak. Más emberek is találkoznak a gyerekkel. A név különféle beszélgetések során egyik embertől eljut a másikig, mint ahogy a lánc szemei kapcsolódnak egymáshoz. A lánc túlsó végén lévő beszélő, aki mondjuk a piacon vagy máshol hallott Richard Feynmanról, Richard Feynmanra referál, noha nem emlékszik rá, kitől hallott először Feynmanról, vagy hogy kitől hallott róla egyáltalán. Azt tudja, hogy Feynman egy híres fizikus. A szóban forgó embertől kiinduló kommunikációs helyzetek sorozata elér a beszélőig. A beszélő ekkor Feynmanra referál, annak ellenére, hogy nem képes őt és csak őt azonosítani. Nem ismeri a Feynman-gráfokat vagy Feynman-diagramokat*, nem tudja, mit mond Feynman elmélete a párkeltésről* és az annihilációról*. [...] Nem is kell tudnia mindezt; az számít, hogy tagja egy közösségnek, amelyben a nevet beszélők adják tovább egymásnak, láncszemről láncszemre, és a létrejött kommunikációs lánc visszavezet magához Feynmanhoz. Ezt a láncot nem valamiféle magányosan elvégzett szertartás hozza létre, melynek keretében a beszélő azt mondja: „a »Feynman« néven azt az embert értem, aki ezt és ezt és ezt és ezt tette”. (Második előadás, 69. old.)⁸

(A csillagok a magyar fordítás „újításai”; szerepükre a 2. szakaszban még visszatérünk.)

Mivel a fregei referenciaelmélet részét képezi, mi több, kulcsfontosságú részét képezi a leíró jelentéselméletnek (és az elmélet leírásnyaláb-változatának), ezért a hiányos és téves ismeret problémái közvetve a jelentéselmélet(ek) számára is komoly veszélyt jelentenek. Az első előadásban azonban Kripke egy további, közvetlen érvet is megfogalmaz a leíró jelentéselmélet(ek) ellen: a tulajdonnevek – a társított leírásokkal ellentétben – hétköznapi intuíciónk szerint *merev jelölők*. Ez utóbbi fogalmat a következőképpen vezeti fel:

[N]evezzük *merev jelölőnek** azt a kifejezést, amely minden lehetséges világban ugyanazt a tárgyat jelöli [...]. Például az a kifejezés, hogy „az Egyesült Államok elnöke 1970-ben”, egy bizonyos embert, Nixont jelöli, ám mivel valaki más (például Humphrey*) is lehetett volna az elnök 1970-ben, és megtörténhetett volna, hogy Nixon nem az, így ez a jelölő nem merev.

Az előadások során amellet fogok érvelni, hogy a tulajdonnevek intuitív meggyőződésünk értelmében merev jelölők, hiszen noha megtörténhetett volna, hogy a szóban forgó ember (Nixon) nem lesz elnök, az nem történhetett volna meg, hogy ne lett volna Nixon (az persze megtörténhetett volna, hogy nem hívják „Nixon”-nak). (Első előadás, 31–32. old., aláhúzásos kiemelés itt és a továbbiakban is tőlünk.)

Mint láthatjuk, a merev jelölés definíciója – egy merev jelölő kifejezés minden lehetséges világban ugyanazt a dolgot jelöli (amennyiben az a dolog létezik a kérdéses lehetséges világban) – a lehetséges világok fogalmára támaszkodik; arra, hogy mi lehetséges, és mi

⁷ Michael Devitt – Kim Sterelny: *Language and Reality: An Introduction to the Philosophy of Language*. MIT Press, Cambridge, 1999.

⁸ A tanulmányban említett oldalszámok a 2007-es magyar kiadásra vonatkoznak, hacsak másképpen nem jelöljük őket. Minden esetben betűhív módon idézünk; utólagos kiemelésre az aláhúzást használjuk.

szükségszerű. A „lehetséges világ” első pillantásra is jól érthető módszertani segédfogalom. Könnyedén elképzelhetjük például, hogy a világ másképp alakul: például Kripke más színű zoknit vesz fel egy adott napon, mint valójában; itt egy olyan lehetséges világot, helyzetet képzelünk magunk elé, amely igencsak hasonlít a valós világhoz, de Kripkén más színű zokni van. Vegyük észre, szerzőnk a hétköznapi intuícióinkra hivatkozik, amikor azt állítja: a „Nixon” név merev jelölőként *szükségképpen* – értsd: minden lehetséges világban – Nixont jelöli. Ezzel szemben „az Egyesült Államok 37. elnöke” határozott leírás aktuálisan Nixont jelöli ugyan, de jelölhetne mást is (van olyan lehetséges világ, amelyben például Humphreyt jelöli).

Az eddigiek alapján úgy tűnik: Kripke elsődleges témája a megnevezés, és csupán a névhasználat problémáinak tárgyalása során beszél arról, hogy valami szükségszerű vagy lehetséges. De mielőtt elhamarkodott következtetéseket vonnánk le, nézzük meg közelebbről, milyen további témák kapcsán hívja segítségül a szerző a szükségszerűség fogalmát. Az első előadásban három ilyen témát említ: az *esszencializmus* (Első előadás, 24. old.), a *metafizikai/tényellentétes szükségszerűség és lehetőség* (Első előadás, 30. old.), valamint a *világokon átívelő azonosság* (Első előadás, 30–32. old.) témáját.

Nézzük meg közelebbről, mit is mond ezekről – a szokásos, fordított sorrendben.

3.3. Világokon átívelő azonosság

Ebben a szakaszban arra a jelenségre láthatunk példát, amikor egy elsőre pusztán stilisztikainak tűnő kérdés komoly filozófiai jelentőségre tesz szert. A merev jelölés felveti a kérdést: ha egy kifejezés, például a „Nixon” név, ugyanazt az illetőt jelöli minden lehetséges világban, amelyben jelöl valamit, akkor milyen kritériumok alapján *azonosítjuk* ezt az illetőt, Nixont a különféle lehetséges világokban? Ez a világokon átívelő azonosság, azonosítás problémája.

Az imént idézett, merev jelölésről szóló részlet így folytatódik:

Vannak, akik azt állítják: csak akkor használhatjuk értelmesen a merev jelölő fogalmát, ha előzetesen rögzítettük a „világokon átívelő azonosság kritériumát”. Ezeknél a filozófusoknál a lekvár keveri a nagymamát: éppen azért nem jelent számunkra problémát a „világokon átívelő azonosítás”, mert (mereven) referálunk Nixonra, és kikötjük, arról beszélünk, mi történhetett volna *vele* (bizonyos körülmények között).¹⁶ (Első előadás, 32. old.)

Vagyis Kripke azt állítja: nem arról van szó, hogy a merev jelölő fogalmára csak akkor hivatkozhatunk, ha már megoldottuk a világokon átívelő azonosság kérdését; hanem arról, hogy adva, hogy a természetes nyelv tulajdonnevei merev jelölőként működnek, minden világban ugyanazt jelölik – így nem kell aggódnunk amiatt, hogyan azonosítjuk Nixont világról világra. Vagyis a világokon átívelő azonosítás problémája nem merül fel többé.

Kontrollszerkesztés előtt az aláhúzott rész így festett: „Ezek a filozófusok a gombhoz varrnak kabátot”. Az angol eredeti szöveg így szól:

Those who have argued that to make sense of the notion of rigid designator, we must antecedently make sense of 'criteria of transworld identity' have precisely reversed the cart and the horse; it is *because* we can refer (rigidly) to Nixon, and stipulate that we are speaking of what might have happened to *him* (under certain circumstances), that 'transworld identifications' are unproblematic in such cases.⁹

⁹ Kripke: *Naming and necessity*, 49. old.

A kihívást a „put the cart before the horse” idióma jelentette, amelynek nincs magyar megfelelője. A cél az volt, hogy sikerüljön valahogy visszaadnunk: a kérdéses filozófusok összecserélik az irányító (a ló) és az irányított (a szekér) szerepét. A „gombhoz varr kabátot” szófordulat másról szól: a gomb egy apró, kis jelentőségű fix tárgy, amely köré valami sokkal nagyobbat és jelentősebbet kerítenek. Mintha vásárolnánk egy koalás biciklicsengőt, és utána keresnénk hozzá színben és stílusban passzoló rollert. A végső választásunk a Filozófiai Írók Tára egyik sorozatszerkesztőjének, Bodnár M. Istvánnak a javaslatára esett: „a lekvár keveri a nagymamát”; ezzel az idiómával próbáltuk újrafogalmazni az eredeti képet az irányító és az irányított megcseréléséről.

Fontos volt, hogy ne sikkadjon el a következő megfontolás: adott két álláspont, az egyik a merev jelölésről, a másik pedig a világokon átívelő azonosításról szól; és bizonyos filozófusok rosszul mérik fel, melyik a *kiindulópont*, amelyből a másikra vonatkozóan következtetést vonhatunk le. Ez az elgondolás egy röviddel későbbi szövegrészben is kirajzolódik:

Azaz nem a világoktól indulunk (amelyekről azt feltételezzük, hogy valamiképp valóságosak, és a hozzájuk tartozó minőségek érzékelhetők számunkra, míg a hozzájuk tartozó tárgyak nem), és utána keressük a világokon átívelő azonosítás kritériumát; épp ellenkezőleg, a tárgyaktól indulunk, amelyek *adottak*, és amelyeket azonosíthatunk az aktuális világban. Ezután tesszük fel a kérdést, hogy vajon bizonyos dolgok igazak lehetnének-e a tárgyakra. (Első előadás, 36. old.)

Az eredeti előadások hallgatóinak emlékezetében 1970-ben még minden bizonnyal élénken éltek a megelőző évtized filozófiai vitái arról, milyen kritériumoknak kell megfelelnie egy lehetséges világ „lakosának” ahhoz, hogy például a mi Nixonunkkal azonosítsuk őt. (Kripke nem említi expliciten e vita résztvevőit; pusztán David Lewis javaslatára tér ki, amelynek értelmében Nixon nem is *azonosítható* világról világra, ehelyett pusztán Nixon megfelelőiről vagy hasonmásairól beszélhetünk a különböző lehetséges világokban.)¹⁰ Kripke állítása egyértelmű: mivel a tulajdonnevek merev jelölők, nincs szükség individuumok világokon keresztüli azonosítására, vagyis a világokon átívelő azonosság problémája álprobléma. A magyar filozófiai kontextusban ez 2007. előtt nem vált világossá: egyetemi szemináriumokon és szakmai konferenciákon hallgatók és kollégák rendszeresen hangoztatták azt a kifogást, hogy Kripke az első előadásban nem is *érvel*, nem válaszolja meg a világokon átívelő azonosság problémáját, hanem csupán intuitív, bár igen inspiratív képet vázol fel lehetséges világokról és merev jelölőkről. Akik ezt az álláspontot vallották, nem mérték fel az első előadás dialektikájának egyik sarokkövét, amely elsősorban a két idézett részletben jelenik meg. Fontos volt tehát, hogy a „reversed the cart and the horse” kifejezésnek az érvelés szempontjából releváns aspektusait a magyar szövegben is megőrizzük. (A „lekvár keveri a nagymamát” helyett ugyanúgy megfelelt volna az is, hogy „az ekét fogja az ökör elé”. A „gombhoz varr kabátot” azonban olyan részletet rejtett volna el a magyar olvasók előtt, amely Kripke gondolatmenete szempontjából kulcsfontosságú.)

3.2. Metafizikai lehetőség és szükségszerűség

Az első előadásban visszafelé haladva egy további látszólag kicsi, mégis döntő jelentőségű mozzanatot emelnénk ki:

¹⁰ David Lewis elméletéről magyarul lásd Bács Gábor: *Lehetséges világok. Kellék*, 2005. 27–28. szám, 135–140. old.; Bács Gábor – Kocsis László: Lewis a világok sokaságáról. *Magyar Filozófiai Szemle*, 2011.4. szám, 153–177. old.; illetve a lehetséges világok fogalmával kapcsolatban lásd Huoranszki Ferenc és Tözsér János metafizikatankönyvének vonatkozó fejezeteit (Huuranszki Ferenc: *Modern metafizika*. Osiris, Bp., 2001. 122–167. old.; Tözsér János: *Metafizika*. Akadémiai, Bp., 2009. 169–205. old.).

Vegyük észre, hogy tiszta helyzettel van dolgunk: annak kérdése, hogy Nixon vajon lehetett volna-e nem emberi lény, egyértelműen nem ismeretelméleti kérdés. Tegyük fel, Nixonról kiderül, hogy valójában robot. Kiderülhet. Bizonyítékra volna szükségünk, amelynek segítségével eldönthetnénk, hogy Nixon emberi lény vagy robot. Ez a tudásunkkal kapcsolatos kérdés. Azonban annak kérdése, hogy vajon Nixon **létezhetett volna-e** úgy is, hogy nem emberi lény, feltéve, hogy valójában emberi lény, nem az a posteriori vagy a priori tudásunkkal kapcsolatos kérdés. Ez a kérdés arra vonatkozik, hogy noha ez és ez a helyzet, milyen lehetett volna a helyzet, ha a dolgok másként alakulnak. (Első előadás, 30. old.)

Kézenfekvőnek tűnik azt gondolnunk: tényellentétesen (metafizikailag) szükségszerű, hogy Nixon élőlény, amennyiben valójában élőlény. Ez a kérdés független attól a tudásunkról szóló ismeretelméleti kérdéstől, hogy valójában csak a posteriori módon, empirikus tapasztalatok alapján tudhatjuk, hogy Nixon ténylegesen élőlény-e (hiszen a vizsgálatokból az is kiderülhetne róla, hogy robot).

Kripke javaslata: különítsük el az a priori–a posteriori és a szükségszerű–lehetséges fogalompárokat! Az első ismeretelméleti, a második metafizikai természetű különbséget jelöl.

A mai, Kripkét jól ismerő olvasó számára ez a megkülönböztetés igen intuitív és természetes, a javaslat már-már triviálisnak tűnik. Azonban a Kripke előtti filozófusok gyakorlatilag kivétel nélkül adottnak vették, hogy a szükségszerűség részben ismeretelméleti fogalom. Így jártak el a Bécsi Kör filozófusai, de erre épültek például a *Megnevezés és szükségszerűséget megelőző* három évtizedben Willard van Orman Quine nagyhatású érvei is az úgynevezett modális logika ellen. A metafizikai és ismeretelméleti fogalmak elkülönítése, bármilyen intuitív is, 1970-ben fontos újításnak számított; erre hamarosan visszatérünk (fordított irányban olvasva: erről már volt szó) a 3.1 részben. Kripke érveinek hatását jelzi, hogy a mai olvasó már így reagál a felvetésre: „Persze, hogy megkülönböztessük meg, mi sem természetesebb ennél; de hol itt a velőtrázó felfedezés?”

A metafizikai és ismeretelméleti fogalmak elkülönítése nagy szerepet játszik az esszencializmus kérdéskörében is; a következő részben ezt a problémát járjuk körül.

3.1. Esszencializmus

A metafizikai szükségszerűség fogalma kulcsfontosságú szerepet játszik Kripke – jórészt implicit – érvelésében az esszencializmus ellen:

Még egy kérdéssel szeretnék előzetesen foglalkozni. Számos filozófus különbséget tesz két álláspont között: amikor a szükségszerűség révén csupán a *de dicto* modalitások* mellett kötelezzük el magunkat, és amikor esszencialisták* vagyunk, azaz amikor *de re* modalitásokban* is hiszünk. Vannak, akik azt mondják: vegyük *adottnak* a szükségszerűség fogalmát. Nagy baj, számos komoly problémával jár, ha azt firtatjuk, tulajdoníthatunk-e bármely individuumnak szükségszerű és esetleges tulajdonságokat, egyáltalán tehetünk-e különbséget szükségszerű és esetleges tulajdonságok között. Elvégre kizárólag az *állítások* és a *tényállások* lehetnek szükségszerűek vagy esetlegesek. Vegyünk egy individuumot. Szükségszerűen vagy esetlegesen rendelkezik-e egy bizonyos tulajdonsággal? Hát attól függ, hogyan írjuk le az individuumot. Ez talán azzal az állásponttal rokon, amely szerint individuumokra leírások segítségével referálunk. Mi is volt Quine* híres példája? Vegyük a kilences számot. Vajon ez rendelkezik a szükségszerű páratlanság tulajdonságával? Minden lehetséges világban páratlannak kell lennie? Bizonyára igen, minden lehetséges világban igaz, hogy a *kilenc* páratlan, nem is lehetne másként. Természetesen a kilence ugyanilyen jól utalhatunk azzal a leírással is, hogy *a bolygók száma*. Az viszont már *nem* szükségszerű, tehát nem igaz minden lehetséges világban, hogy a bolygók száma páratlan. Például ha nyolc bolygó lenne, akkor a bolygók száma nem volna páratlan. És elgondolkozhatunk rajta: vajon szükségszerű vagy esetleges, hogy Nixon* nyerte a választást? (Esetlegesnek tűnik, már ha nem hiszünk bizonyos feltartóztathatatlan folyamatok létezésében...) Ez Nixon egyik

esetleges tulajdonsága, gondolhatnánk; ám csupán ahhoz képest esetleges, hogy milyen módon referálunk rá mint „Nixon”-ra (feltételezzük, hogy a „Nixon” nem azt jelenti, hogy „az az ember, aki ekkor és ekkor megnyerte a választást”). Ha mondjuk Nixont úgy jelöljük, hogy „az az ember, aki 1968-ban megnyerte a választást”, természetesen szükségszerű igazság lesz, hogy az az ember, aki 1968-ban megnyerte a választást, 1968-ban megnyerte a választást. Hasonlóképp nem csupán magától a tárgytól függ, hogy minden lehetséges világban rendelkezik-e egy adott tulajdonsággal, hanem attól is, hogyan írjuk le a tárgyat. Hát ilyenformán szoktak érvelni. (Első előadás, 23–25. old.)

Nincs könnyű dolga e részlet olvasójának: az „esszencializmus” egyetlen másik helyen fordul csak elő (egy lábjegyzetben, amelyre a 2. szakaszban még visszatérünk); *de re* és *de dicto* modalitásokról pedig sehol másutt nem esik szó. A szakasz csupán futólag említi „Quine híres példáját”, de a háttérben sokkal fontosabb szerep jut Quine-nak, mint gondolnánk – ez persze az 1970-es princetoni hallgatóság számára nyilvánvaló volt, az angol nyelvű 1980-as kiadást olvasva azonban már nem világlik ki.

Vizsgáljuk meg közelebbről a fenti idézet két aláhúzott mondatát – fordított sorrendben.

Miről is szól a második mondat? Quine a negyvenes évek elejétől kezdve amellel érvelt, hogy a lehetségesen igaz és a szükségszerűen igaz állítások logikai elemzését megcélzó modális logika bizonyos mondatai, az úgynevezett *de re* modális állítások (például: „A 9-es számra igaz, hogy szükségképpen páratlan”) egyszerűen értelmetlenek. Már amennyiben adottnak vesszük a logikai és az analitikus szükségszerűség fogalmát, amelynek értelmében a szükségszerű állítások egyben a prioriak is.¹¹ Szintén értelmetlen Quine szerint az az állítás, hogy „Nixonra igaz, hogy elveszíthette volna a választásokat” (amennyiben itt is logikai lehetőségéről van szó); hiszen „Nixon”-ként leírva lehetséges, hogy veszít, „az Egyesült Államok 37. elnöke”-ként leírva azonban nem lehetséges. Tehát a *de re* állításokban egyszerre két ellentmondó tulajdonságot tulajdonítunk ugyanannak a személynek vagy dolognak, ami az eredeti állítást értelmetlenné vagy értelmezhetlenné teszi. Ilyenformán szoktak érvelni; vagyis: ilyenformán érvelt Quine.

Miért fontos az első mondat? Kripke (igencsak implicit módon) az alábbi álláspontot tulajdonítja Quine-nak: „Vannak, akik azt mondják: vegyük *adottnak* a szükségszerűség fogalmát.” A kontrollszerkesztés előtti változat másképp festett: „Sokan mondják: akkor hát tessék választani, adjuk meg a szükségszerűség fogalmát”. Az angol eredeti így hangzott:

Now, some people say: Let's give you the concept of necessity. A much worse thing, something creating great additional problems, is whether we can say of any particular that it has necessary or contingent properties, even make the distinction between necessary and contingent properties.¹²

Az aláhúzott mondat közvetlen stílusú futólagos megjegyzés; elsőre aligha tulajdonít az olvasó nagy jelentőséget neki. Azonban amikor Quine modális logikát célzó kritikáinak kontextusában értelmezzük, világossá válik, hogy ezen a helyen Kripke épp Quine álláspontját rekonstruálja: vegyük *adottnak* a logikai vagy analitikus szükségszerűség fogalmát – ezzel viszont bizonyos mondatok, például „Nixon veszíthetett volna a választásokon” értelmezése problémába ütközik. Ugyanis az, hogy szükségszerű vagy kontingens tulajdonsága-e valakinek, hogy elvesztette a 1968-as elnökválasztást, attól (is)

¹¹ Willard van Orman Quine: Notes on Existence and Necessity. *Journal of Philosophy* 40 (1943), 113–127. old.; Uő.: A modális logika értelmezésének problémája (1947). In: Irving M. Copi – James A. Gould (szerk.): *Kortárs tanulmányok a logikaelmélet kérdéseiről*. Gondolat, Bp., 1985. 464–474. old.; Uő.: Referencia és modalitás (1953). Ford. Eszes Boldizsár. In: Uő.: *A tapasztalattól a tudományig*. Szerk. Forrai Gábor. Osiris, Bp., 2002. 225–251. old.

¹² Kripke: *Naming and necessity*, 39–40. old.

függ, hogy hogyan írjuk le a kérdéses személyt, „Nixon”-ként vagy „az Egyesült Államok 1968-ban megválasztott elnöke”-ként. Mindez teljesen elveszett volna, ha az angol mondatot a fenti változat helyett az egyébként plauzibilisnek tűnő korábbi javaslatnak megfelelően fordítjuk: „adjuk meg a szükségszerűség fogalmát”.

Kripke első előadásának hallgatói pontosan ebből az alig-alig tetten érhető vitából érthették meg annak idején, miért is fontos a metafizikai szükségszerűség és lehetőség fogalma. Vegyük észre, a metafizikai szükségszerűség és lehetőség fogalma alapján immár értelmet nyerhet az az állítás, hogy „Nixonra igaz, hogy elveszíthette volna a választásokat”. Ez az állítás azt mondja ki, hogy van olyan tényellentétes helyzet/metafizikai lehetőség/lehetséges világ, amelyben egy bizonyos személy – függetlenül attól, hogy hogyan írjuk le őt, „Nixon”-ként, „az Egyesült Államok 37. elnöke”-ként vagy máshogyan – veszít a választásokon. Ez Kripke válasza a fenti utolsó előtti, aláhúzott mondatban megfogalmazott quine-i problémára.

Fordítóként és szerkesztőként komoly kihívással szembesültünk: hogyan érzékeltessük mindezt a *Megnevezés és szükségszerűség* olvasóival, hiszen Quine érveire pusztán annyi utalást kapunk: „Mi is volt Quine híres példája?”. (Kripke egy ponton említi még Quine-t a második előadásban, de az csak közvetetten kapcsolódik ide.) Ráadásul az olvasó csak kapkodja a fejét a megmagyarázatlan terminusok láttán: pontosan mit is mond ki az esszencializmus, mi fán teremnek a *de re* és a *de dicto* modalitások? Ezekre a kérdésekre rövidesen visszatérünk a 2. szakaszban.

3.0 Szükségszerűség és megnevezés: Fordított szereposztás

Eddig amellet érveltünk, hogy a megnevezés és a szükségszerűség közül az utóbbi játszik fontosabb szerepet a *Naming and Necessity*-ben, miközben (ahogy a könyv címe is érzékelteti) az előbbire nagyobb hangsúly esik. Arra szerettünk volna rávilágítani: a kötet legfontosabb újdonsága a metafizikai szükségszerűség és lehetőség fogalmának kidolgozása. Sok tekintetben fontosabb, mint a fregei névelmélettel kapcsolatos kritikák oksági-történeti láncról, merev jelölésről. (A magyar nyelvű kötet kísérő tanulmánya Zvolenszky Zsófiától részletesen ismerteti az előadások gondolatmenetének kulcsállításait, többek közt az esszencializmussal, a szükségszerűséggel, a világokon átívelő azonossággal kapcsolatos megfontolásokat és az azokat övező vitákat.)

Ez a fokozatos hangsúlyeltolódás a *Naming and Necessity* hatástörténetében is jól **érezhető**. A két fogalom – szükségszerűség és megnevezés – relatív fontosságát eleinte Kripke hallgatói és olvasói is fordítottan gondolták. Richard Rorty például így írt a *Naming and Necessity* 1980-as kiadásáról:

Kripke előadásai [...] fenekestül felforgatták az analitikus filozófiát. Az előadások mindenkit feldühítettek, felvillanyoztak vagy zavarba ejtettek. Egy biztos: senki sem maradt irántuk közömbös. Kripke előadásai most végre önálló kötetben is napvilágot látnak (a szerző nem változtatott az eredeti szövegen, viszont új, informatív előszót írt a kötethez), így a mából visszatekintve alaposan szemügyre vehetjük a filozófia egyik modern klasszikusát, és választ találhatunk arra a kérdésre, hogy a *Megnevezés és szükségszerűség* miért döbbsentette meg a filozófusokat, és miért volt felszabadító hatással rájuk. Kripke műve újfajta képet fest a nyelv és a világ kapcsolatáról; és e kép alapján legalább annyira formális és szigorú elemzést nyújthatunk a „jelentés”, az „igazság” és a „referencia” fogalmáról, mint tette azt korábban Russell és Frege. Senki sem gondolta volna, hogy megőrizhetjük a fregeánus–russelliánus szemantika világosságát és eleganciáját – a szerző szavaival: „csodálatra méltó belső koherenciáját” –, miután mindent a feje tetejére állítottunk. Kripke azonban megmutatta, hogy lehetséges, és azt is megmutatta, hogyan kell csinálni; azóta pedig a filozófusok buzgó kripkeánusként megpróbálják újraírni a teljes szemantikát (és az ismeretelmélet jó részét).¹³

¹³ Richard Rorty: Kripke versus Kant. *London Review of Books*, 1980. szeptember 4., 4–5. old.

Ez a részlet (szinte teljes egészében) egy ideig a *Naming and Necessity* könyvborítóján is szerepelt. Egy későbbi kiadás borítóján a fülszöveg szerzője viszont már a szükségszerűség fogalmának fontosságát hangsúlyozza:

A Megnevezés és szükségszerűség komoly hatást fejtett ki a filozófusokra, és az a hatás egyre csak növekszik. Kripke előadásai újból a természeti és a metafizikai szükségszerűség, illetve e két fogalom és a megnevezéseméletek és azonosságelméletek kapcsolatának kérdéseire irányították a figyelmet. Az esszencialista metafizika fája mára dús lombkoronát növesztett, de ne feledjük, a csemete egykor a *Megnevezés és szükségszerűség* talajából sarjadzott elő. Kripke előadásai most új kiadásban kerülnek az olvasók elé, javított szöveggel és a szerző új előszavával. Ha van metafizikai vagy nyelvfilozófiai alapmű, a *Megnevezés és szükségszerűség* egészen biztosan az.¹⁴

Ezt az álláspontot fogalmazza meg John Burgess is:

Kripke azt állítja, hogy léteznek – az ő kifejezésével – a posteriori szükségszerű igazságok, vagy [...] tényellentétes szükségszerű igazságok, amelyek egyszersmind nem logikailag szükségszerű igazságok. Ez volt Kripke egyik legprovokatívabb állítása. A szerző szembefordult a Kanttól Fregeig és Carnapig ívelő történeti tradícióval: azzal az eljárással, hogy a szükségszerűséget az aprioricitásra, az aprioricitást pedig az analiticitásra redukáljuk, és ez utóbbira pusztán a nyelvi konvenciók révén adjunk magyarázatot.¹⁵

Most, hogy a kötet címében szereplő fogalmak fontossági sorrendjét megfordítottuk, rátérhetünk a magyar nyelvű kötet részletkérdéseire.

2. Megnevezés és szükségszerűség: A 2007-es magyar fordítás

A magyar kiadáshoz a szokásos név- és tárgymutató mellett kiegészítő apparátust is készítettünk. Kripke előadásait Zvolenszky Zsófia nagy terjedelmű *kísérő tanulmánya* követi, a szöveg értelmezését egy *glosszárrium* és egy *terminusszótár* segíti.

A kísérő tanulmányról már szoltunk röviden (a 3.0 szakaszban); a továbbiakban a glosszárriumot és a terminusszótárt, valamint Kripke előadásainak magyar fordítását vizsgáljuk meg – természetesen fordított sorrendben.

2.3. Terminusszótár

A XX–XXI. századi angolszász filozófiának 2007-ben még sok tekintetben nem volt meg a magyar terminológiája, a már létező terminológia pedig korántsem volt egységes.¹⁶ Ráadásul a már meglévő és bevett terminológia megítélésünk szerint egy-egy ponton újragondolást kívánt. Fontosnak tartottuk tehát, hogy – széleskörű szakmai egyeztetést követően – egy angol-magyar, magyar-angol terminusszótárban rögzítsük terminológiai döntéseinket.

Fontos döntés volt, hogy a „reference” kifejezést nem próbáltuk „jelölés”-ként vagy „utalás”-ként visszaadni; mindkét megoldás félrevezető lett volna. Ragaszkodtunk hozzá, hogy – az angolszász hagyománynak megfelelően – különbséget tegyünk egy mondat vagy kifejezés „jelentése” („meaning”) és fregei „értelme” (a német „Sinn” bevett angol fordítása:

¹⁴ 2006-os kiadás.

¹⁵ John Burgess: Saul Kripke: Naming and Necessity. In: John Shand (ed.): *Central Works of Philosophy*. 5. Acumen Publishing, London, 2006. 172. old.

¹⁶ Két korábban megjelent terminológiai jegyzék: Ruzsa Imre: *Bevezetés a modern logikába*. Osiris, Bp., 2001. 371–378. old.; Horányi Özséb (szerk.): *A sokarcú kép. Válogatott tanulmányok a képek logikájáról*. Typotex, Bp., 2003. 403–406. old.

„sense”) között.¹⁷ Ahol a félreértés kockázata minimális volt, bátran magyarítottuk a technikai fogalmakat: így lett a „rigid designation”-ból „merev jelölés”. (Nem gondoltuk, hogy a kifejezés pikáns konnotációi zavart okoznának; filozófiai szövegek olvasásához megkívántatik némi érettség, és amúgy is: *honi soit qui mal y pense*.) A legfontosabb terminológiai döntésünk mégis a „proposition” fordítására vonatkozott.

A „proposition” kifejezés a nyelvfilozófián belül *terminus technicus*, éppen ezért úgy döntöttünk, hogy „propozíció”-nak fordítjuk, eltérve az addig bevett „kijelentés” fordítástól. Az utóbbi alapján egyrészt nem feltétlenül ismerik fel az olvasók, hogy szakkifejezésről van szó, nem pedig a „kijelentés” hétköznapi használatáról; másrészt kevés esélyük van arra, hogy egy angol tanulmányt olvasva rájöjjenek: a magyar olvasmányaikban szereplő „kijelentés” ugyanaz, mint amit angolul „proposition”-ként emlegetnek.

Az eddig idézett részletek is rávilágítanak, hogy Kripke az előadásaiban kevésbé használt filozófiai szakzsargont; propozíciókról is csak a másoktól vett idézetekben és az 1980-as kiadáshoz írt kiegészítő fejezetben esik szó. Azonban ahhoz, hogy a magyar filozófiai terminológiát átláthatóbbá tegyük, fontosnak tartottuk, hogy néhány szót ejtsünk a *proposition*-okról – immár propozíciókról – a glosszáriumban is:

propozíció: Amit egy kijelentő módon tett állítás kifejez – az igazságérték elsődleges hordozója. Vagyis például a „Rubik Ernő Budapesten született” állítás azért igaz, mert igaz propozíciót fejez ki. A propozíció határozza meg az állítás igazságfeltételeit: hogy milyen feltételek mellett igaz, és milyen feltételek mellett hamis az állítás. A propozíciók nem nyelvi és nem is fizikai létezők – Frege szerint leginkább a számokhoz hasonlítanak, absztrakt, időtlenül és változatlanul létező entitások. [...]

A propozíciók metafizikai státuszáról és természetéről manapság is komoly viták folynak. A fregeánus és neofregeánus propozíciók elméletének fő alternatívája a neorusselliánus vagy strukturált propozícióelmélet, amely szerint például bizonyos kifejezések (a referáló kifejezések, mint például az **indexikusok** és a tulajdonnevek) a propozícióhoz a **referenciájukkal** járulnak hozzá. Például a „Kripke” név Kripkét, a személyt magát „helyezi” a propozícióba. **Kaplan** direkt referencia elmélete mögött például ez a neorusselliánus elképzelés áll. (A magyar nyelvű analitikus filozófiai és nyelvészeti szakirodalomban a „proposition”-t időnként „kijelentés”-nek is szokás fordítani.) (248. old.)

Mint a szócikk utolsó, zárójeles mondatából is látható: igyekeztünk világossá tenni, amikor eltértünk a bevett fordítói gyakorlattól. Minden fordítói döntés pontosan annyit ér, amekkora hatása van a későbbi fordítói gyakorlatra. A következő években számos olyan analitikus filozófiai fordításkötet látott napvilágot, amelyhez szerkesztőként, fordítóként vagy a kísérő tanulmány szerzőjeként közünk volt: 2009-ben megjelent Searle klasszikus nyelvfilozófiai monográfiája, a *Beszédaktusok*, 2011-ben Grice klasszikus tanulmánykötete, a *Tanulmányok a szavak életéről*, végül 2013-ban a kortárs morálfilozófiai tanulmányokból összeállított *Vétkek és választások. A felelősség elméletei*.¹⁸ Ezek a fordítások lényegileg támaszkodtak a Kripke-kötet terminusszótárára.

2.2 Glosszárium

¹⁷ Frege 1892-es tanulmányának fordítója, Máté András is egyetért velünk: ma már „Értelem és jelölés”-ként fordítaná a címet.

¹⁸ John R. Searle: *Beszédaktusok* (1969). Ford. Bárány Tibor. Gondolat, Bp., 2009; Herbert Paul Grice: *Tanulmányok a szavak életéről* (1989). Ford. Bárány Tibor, Gyarmathy Zsófia, Komlósi Andrea, Márton Miklós, Mráz Attila, Réz Anna, Veres Máté. Gondolat, Bp., 2011; Réz Anna (szerk.): *Vétkek és választások. A felelősség elméletei*. Ford. Balogh Zsuzsanna, Bárány Tibor, Lautner Péter, Szántó Veronika és Veres Máté. Gondolat, Bp., 2013.

Emlékezzünk vissza: az esszencializmus futó tárgyalásakor Kripke különösebb felvezetés nélkül beszél *de re* és *de dicto* modalitásokról:

Számos filozófus különbséget tesz két álláspont között: amikor a szükségszerűség révén csupán a *de dicto* modalitások* mellett kötelezzük el magunkat, és amikor esszencialisták* vagyunk, azaz amikor *de re* modalitásokban* is hiszünk. (Első előadás, 23–24. old.)

A csillagok már több helyen is előbukkantak a magyar fordításban, de pontosan mi is a szerepük? A *-gal jelölt kifejezésekhez és nevekhez önálló szócikkek tartoznak a kötet végén szereplő glosszáriumban (az áttekinthetőség érdekében csupán a kifejezések első előfordulását jelöltük meg *-gal az egyes fejezetekben). A glosszáríum készítésében Zvolenszky Zsófia mellett Márton Miklós is részt vett.

Lássunk néhány példát rá, hogyan világítják meg vagy egészítik ki a glosszáríum szócikkei a kripkei gondolatmeneteket!

***de dicto* és *de re* modalitások:** A modális állítások két fajtája. A *de dicto* modalitás a mondat alapján vett szükségszerűségről szól, míg a *de re* modalitás a dolgok alapján vett szükségszerűségről. Quine híres példáját némileg aktualizálva: „a Naprendszer bolygóinak száma szükségszerűen páros” mondatnak két olvasatát különböztethetjük meg. A *de dicto* olvasat szerint szükségszerűen igaz a következő: „a Naprendszer bolygóinak száma páros”. Ezt hamisnak gondoljuk, hiszen intuitíve alakulhattak volna úgy a dolgok, hogy ne 8 bolygó keringjen a Nap körül. Ezzel szemben a 8-as számról szóló *de re* állításként ez a mondat igaz, ugyanis a 8-as szám szükségszerűen páros. Quine szerint a *de re* modális állítások értelmességének kérdése összefügg azzal, hogy fenntartható-e az **esszencializmus**. Lásd még **modális kontextus, hatókör**. (225. old.)

esszencializmus: Az esszencializmus kimondja, hogy az egyedi tárgyak rendelkeznek **lényegi**, más néven esszenciális **tulajdonságokkal**, amelyek nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy az illető tárgy az legyen, ami, vagyis megtartsa önazonosságát. Például Szókratésznek lényegi tulajdonsága, hogy ember, de nem lényegi, hanem ún. **akcidentális tulajdonsága**, hogy pisze orrú. A kétféle tulajdonság közti megkülönböztetés, valamint az esszencializmus mint metafizikai elképzelés Arisztotelésztől származik. A lényegi és az akcidentális tulajdonságok egyfajta szükségszerűségről és lehetőségéről szólnak, tehát **modális tulajdonságok**. Quine, aki kortársaival egyetemben a szükségszerűségeken logikai vagy **analitikus** szükségszerűséget értett, elutasította az esszencializmust. Szerinte *értelmetlen az az álláspont, hogy tárgyak, emberek rendelkeznek modális tulajdonságokkal. Kripke az első előadásban vázolja fel a szükségszerűség Quine-étől eltérő, metafizikai fogalmát, amelynek alapján az esszencializmus értelmes állásponttá válik*, és Kripke szerint igen alapvető intuíciók szólnak amellelt is, hogy tárgyak bizonyos tulajdonságai lényegiek (például egy asztal esetében az, hogy élettelen). (229–230. old.)

A glosszáriumban a filozófiai fogalmak mellett a szövegben olykor csupán futólag említett vagy definiálatlanul maradó logikai fogalmak is önálló szócikket kaptak; ilyen például a „modális logika”, az „extenzió” vagy a „rendezett pár”. Szintén szükség volt rá, hogy a magyar olvasó számára bemutassuk azokat a filozófusokat, akik feltűnnek a *Megnevezés és szükségszerűség* oldalain.

Lássunk egy példát! Kripke Thomas Nagelt három lábjegyzetben említi. Az 1. lábjegyzetben (10. old.) megköszöni „az előadások írásos változatának megszerkesztésében” nyújtott segítségét. Nagel a szerző princetoni kollégájaként az előadások hanganyagának legépelésében és szerkesztésében vett részt, ezt a Glosszáriumban említjük is. A 75. lábjegyzetben Kripke röviden hivatkozik Nagel egyik recenziójára; a 73. lábjegyzetben viszont már tartalmas hivatkozással van dolgunk:

73. lábjegyzet:

Például Thomas Nagel* vagy Donald Davidson*. Nagyon sajnálom, hogy itt nincs módomban arra, hogy részletesen foglalkozzam Nagel és Davidson rendkívül érdekes elképzeléseivel. Kétséges, hogy ezek a filozófusok egyáltalán „materialistának” hívnák-e magukat. Davidson azonosságelmélete kifejezetten azon a feltételezésen alapul, hogy a pszichológiai és a fizikai tulajdonságok között nem állhat fenn korreláció.

A példányazonosság* ellen szóló fenti érvem mindazonáltal Nagel és Davidson elméletére is alkalmazható. (Harmadik előadás, 113–114. old.)

Nagel, Thomas (1937–): Amerikai filozófus, 1980 óta a New York University filozófia tanszékének és jogi karának professzora. Korábban, a hatvanas évektől a Princetoni Egyetemen tanított. A Megnevezés és szükségszerűség hangfelvételének feldolgozása neki és Gilbert Harmannak köszönhető. Fő érdeklődési területe az elmefilozófia, az etika és a politikafilozófia. A modern elmefilozófia egyik vezető teoretikusa, nevéhez fűződik a **materializmus** ellen felvázolt ún. **quale**-probléma egyik legnagyobb hatású megfogalmazása („Milyen lehet denevérenk lenni?” 1974/2004). Ennek az álláspontnak egy korábbi megfogalmazására hivatkozik Kripke. (244. old.)

A glosszáriumban olyan popkulturális hivatkozásokra is magyarázatot adtunk, amelyek túl nagy időbeli és térbeli távolságra vannak tőlünk, mai magyar olvasóktól, hogy felfejtsük őket. Egy példa:

Ha valaki azt írja elő számunkra, hogy a lehetséges világokat tisztán kvalitatív módon írjuk le, természetesen nem mondhatjuk azt, hogy „tegyük fel, Nixon elvesztette a választást”. Ehelyett valami olyat kellene mondanunk: „tegyük fel, az az ember, akinek a kutyáját Checkersnek hívják, és aki úgy néz ki, mintha David Frye* Nixon-paródiájából lépett volna elő, megtalálható egy bizonyos lehetséges világban és elveszti a választást”. Nos hát ez a figura vajon eléggé hasonlít Nixonhoz ahhoz, hogy azonosíthassuk Nixonnal? (Első előadás, 28. old.)

A glosszáriumban ez a két szócikk is szerepel:

Frye, David: Lásd **Nixon**. (232. o.)

Nixon, Richard (1913–1994): Az Egyesült Államok 37. elnöke volt 1969–1974 között, republikánus. Az utolsó elnöki évében kirobbant ún. Watergate-botrány miatt lemondásra kényszerült. Kripke az amerikai humorista, David Frye (1934–) megtévesztésig hiteles Nixon-paródiájára utal. Miután megvádolták Nixont, hogy illegális támogatásokat fogadott el 1952-es kampányához, arra hivatkozott, hogy egy Checkers nevű spániel volt az egyetlen ajándék, amelyet a kampány keretében elfogadott. (245. old.)

Az angol és magyar közti áthidaló megoldásokban is szerepet kapott a Glosszárium. Angolul beszélhetünk „Holy Roman Empire”-ről, amit magyarul nem hívnak „Szent Római Birodalom”-nak, a fordításban mégis ez tűnt a legjobb választásnak – egy glosszáriumi szócikkkel kiegészítve:

Gondolom, mindenki hallott a Szent Római Birodalomról*, amely nem volt sem szent, sem római, sem birodalom. Ma meg itt van az Egyesült Nemzetek Szervezete. Ám mivel a dolgokat hívhatjuk így, annak ellenére, hogy valójában nem igaz rájuk, hogy Szent Római Egyesült Nemzetek lennének, ezek a kifejezések nem határozott leírások, hanem nevek. (Első előadás, 13. old.)

Szent Római Birodalom: A Sacrum Romanum Imperium óriási kiterjedésű germán államalakulat volt, amely 843-ban jött létre (a verduni szerződés megkötésével), és majdnem egy évezreddel később, 1806-ban bomlott fel. Elterjedt magyar neve: Német–Római Császárság. (252. old.)

A döntés nehéz volt, hiszen feltehetőleg a kötet minden olvasója tisztában van azzal, hogy milyen történelmi alakulatot jelöl a „Német–Római Császárság” – ám a félreértések elkerülése végett mégis szükség volt a szócikkre; nehogy azt gondolja az olvasó, hogy (filozófiai) értelem és cél nélküli tükörfordítással van dolga. Ha nem ragaszkodtunk volna az eredeti szöveg kontextusához, ilyesféle megoldást is választhattunk volna: „Gondolom, mindenki hallott a két világháború közötti Magyar Királyságról, amely nem volt sem királyság, sem pedig – a bécsi döntések után – kizárólagosan magyar”. A Searle- és a Grice-kötet esetében aggálytalanul lecseréltük az eredeti példákat magyar példákra; itt azonban nem tehetjük meg.

A kontextus részleges lecserélésével ugyanis óvatosan kell bánnunk. A jó filozófiai szakfordításnak egyszerre (legalább) két, részben ellentétes igénynek kell megfelelnie. A szöveg akkor lépi át a kultúrák határait, ha elhisszük, hogy a szerző pontosan így írta volna meg a művét, ha történetesen magyarul veti papírra a sorait. Ennek (egyebek közt) kitűnő eszköze, ha a szöveg magyar példákat tartalmaz. Így került bele például a Searle-kötet 20. lábjegyzetébe a „Hajrá, MTK!” kifejezés az eredeti „Hurrah for Manchester United” helyére, vagy ezért cseréltük le a Grice-tanulmányok példáiban szereplő politikusok neveit mai magyar politikusok neveire. Másfelől viszont a jó fordításnak lehetővé kell tennie, hogy az olvasó közvetlenül a magyar változat megismerése után képes legyen eligazodni a téma nemzetközi szakirodalmában. Fontos, hogy a „komoly” szándékkal olvasók számára se legyen elvesztegetett idő, amit filozófiai szövegek magyar fordításának böngészésével töltenek. A fordítás teljes egészében soha nem pótolhatja az eredeti szöveg ismeretét, de ideális esetben utat nyit a nemzetközi szakirodalmi diskurzushoz.

Míg Searle és Grice esetében a példamondatok (és a bennük szereplő kulturális utalások) valóban pusztán nyelvi jelenségek *illusztrációi*, addig Kripke példái az eredeti formájukban bevonultak a téma szakirodalmába. Ennek valószínűleg (részben) az lehet az oka, hogy Kripke írásai nem transzparens szerkezetű szaktanulmányok (noha máskülönben ilyeneket is írt a szerző), hanem olyan szövegek, amelyek fokozott értelmezői tevékenységet várnak el az olvasójuktól.¹⁹ Kissé profán hasonlattal: sokkal inkább emlékeztetnek egy Platón-dialógusra, ahol is Szókratész az *agorán* állva bátran magára vállalja azt a feladatot, hogy vitapartnereinek álláspontját is összefoglalja és ismertesse, mint egy szigorúan és monologikusan építkező, forrásokat idéző és okadató tudományos értekezésre. Az álláspontok különbségét részben maguk a példák (és ezek kapcsolata a hétköznapi intuíciónkkal) világítják meg – így a példaanyag lecserélésével a magyar olvasó jóval többet veszített volna a vámon, mint amennyit nyer a réven.

¹⁹ Kripke már gimnazistaként is korszakalkotó logikai bizonyításokkal, eredményekkel állt elő az ötvenes években, vö. Saul Kripke: *Semantical Considerations in Modal Logic*. *Acta Philosophica Fennica* 16 (1963), 83–94. old. . A 2000-es évek közepéig alig több mint egy tucat tanulmánya jelent csak meg, többségük logikai. Sokáig csak két kötet fűződött Kripke nevéhez: a *Megnevezés és szükségszerűség* mellett a szintén egyetemi előadások anyagára épülő, 1982-ben megjelent *Wittgenstein on Rules and Private Language*. Hangfelvételek és publikálatlan kéziratok formájában azonban további filozófiai munkái is komoly hatást fejtek ki. Ilyen volt például az 1973-as John Locke előadássorozata, amely az idén végre könyv formájában is megjelent *Reference and Existence: The John Locke Lectures for 1973* címmel (Oxford University Press, New York, 2013), így elolvasásához nem kell többé elzárándokolni az Oxfordi Egyetem filozófia könyvtárába. Számos, elsősorban nyelvfilozófiai (publikált és publikálatlan) írása ugyancsak mostanában jelent meg először könyv formában *Philosophical Troubles: Collected Papers, Volume 1* címmel (2011) – tehát akkor egy *Volume 2* is várható.

Visszatérve az írásunk elején szereplő metaforához: hosszas megfontolás után úgy döntöttünk, lemondunk róla, hogy *remake*-et forgassunk, s maradtunk a szaklektor és a szinkron dramaturg jól bevált szerepkörénél. A mi Kripkénk magyarul beszél, de nem próbál úgy tenni, mintha nem 1970-et íránk, és hallgatói nem a Princetoni Egyetem padosaiból figyelnék filozófiai előadásait.

2.1. A *Megnevezés és szükségszerűség* stilisztikai kihívásai

Természetesen a megfelelő nyelvi regiszter megtalálása közel sem bizonyult egyszerű feladatnak. Számoltunk vele, hogy a klasszikus filozófiai szövegekhez szokott magyar olvasóközönségből esetleg idegenkedést válthat ki az előadások kötetlen, olykor „pongyolának” ható stílusa. Úgy döntöttünk, vállaljuk a kockázatot, hiszen a beszédmód megemelésével, a néhol kissé töredezett mondatok „kicsinosításával” láthatatlanná tennénk a megszólalás eredeti kontextusát. Azonban arra is rá kellett jönnünk, hogy a megfelelő szavak és mondatszerkezetek megválasztása nem pusztán „ártalmatlan” stilisztikai problémák elé állít bennünket.

Az angol nyelvű kötet magyarra fordítása szakmai kérdések egész sorát vetette fel; többek közt az alábbi három, egymástól igencsak eltérő stilisztikai (vagy legalábbis látszólag stilisztikai) döntés elé állított minket:

- Hogyan fogalmazzuk meg magyarul az azonosságállításokat, például: „Cicero is Tully”? (Második előadás, 74. old.)
- Hogyan adjuk vissza az *identity–schmididentity* szójátékot? (Harmadik előadás, 82–83. old.)
- Érdemes-e egy az egyben visszaadni a kötet 56. lábjegyzetében Kripke habozását, megszorításait: „the principle is perhaps susceptible of something like a proof”? (Harmadik előadás, 88. old.)

Vegyük szemügyre ezeket a kérdéseket is, (majdnem teljesen) fordított sorrendben!

2.1.3 *Identity–schmididentity*

Kripke így vezeti fel a *schmididentity* relációt:

[T]együk fel, hogy az azonosság a hétköznapi nyelvben *valóban* nevek közti reláció. Bevezetek egy mesterséges relációt, a „fazonosság”-ot (a „fazonosság” teljesen új kifejezés): kikötöm, hogy a dolog kizárólag önmagával állhat fazonossági relációban.⁵⁰ Ez mind szép és jó, csak hogy továbbra is felmerülhet a kérdés: vajon Cicero fazonos-e Tulliuszal, és amint ez felvetődik, pontosan ugyanazokkal a problémákkal kell szembenéznünk, mint amelyekkel az eredeti azonosságállítás kapcsán volt dolgunk – és amelyek miatt elfogadtuk, hogy az azonosság inkább nevek, mintsem dolgok közti reláció. Ha mindezt komolyan átgondoljuk, nem juthatunk másra, mint hogy el kell vetnünk az azonosságról szóló eredeti magyarázatunkat: azért alkottuk meg, hogy megoldjon bizonyos problémákat, a magyarázat azonban nem képes erre, és valószínűleg nincs is rá szükségünk a problémák megoldásához. El kell fogadnunk, hogy az azonosság egyszerűen a dolog és önmaga között fennálló reláció. (Harmadik előadás, 82–83. old.)

És az eredetiben:

Suppose identity were a relation in English between the names. I shall introduce an artificial relation called ‘schmididentity’ (not a word of English) which I now stipulate to hold only between an object and itself.⁵⁰ Now then the question whether Cicero is schmididentical with Tully can arise, and if it does arise the same problems will hold for this statement as were thought in the case of the original identity statement to give the belief that this was a relation between the names. If anyone thinks about this seriously, I think he will see that therefore probably his original account of identity was not necessary, and probably not possible, for the

problems it was originally meant to solve and that therefore it should be dropped, and identity should just be taken to be the relation between a thing and itself.²⁰

Az úgynevezett shm-reduplikáció (vagy schm-reduplikáció) jelenségét az angol nyelv a jiddisből vette át. „Organic-schmorganic”, mondják – kételkedően, fenntartásokkal, ironikusan – a bio élelmiszerekre azok, akik azt gondolják, hogy a bio alma alapvetően csupán árban tér el a sima almától; tápértékben, vegyszertartalomban valójában nincs számottevő különbség közöttük. „Manicure-shmanicure”, mondja valaki, ha elégedetlen a körömápolási szolgáltatással, amire befizetett. Vagyis a reduplikációt használók azt érzékeltetik: szerintük az úgynevezett bio étel pusztán ál-bio, nem is igazán más, mint nem bio párja; az a bizonyos manikűrnek hívott szolgáltatás pedig pusztán ál-manikűr, nem is igazi manikűr.

Az shm-reduplikáció bevett konnotációi nyomán a legkézenfekvőbb választás az volna, hogy a „schmidentity”-t „ál-azonosság”-ként adjuk vissza magyarul. Ez az egyébként frappánsnak nem mondható megoldás azonban nem igazán tükrözi az shm-reduplikációban rejlő iróniát, kételyt és szemtelenséget. Az idézőjelek használata kételkedést közvetít ugyan, de ezt a változatot nem tartottuk elég egyértelműnek, különösképp mivel a fenti szakaszban a „schmidentity” és a „schmidetical” önmagában fordul elő, nem pedig az „identity”/„identical”-lel párban jelenik meg. További csavart eredményez, hogy Kripke dialektikája a következő: hívjuk „azonosság”-nak azt a relációt, amely *nevek* között áll fenn, nem pedig dolgok között. Következő lépésben ki fog derülni, hogy hasztalan és fölösleges bevezetni egy ilyen relációt, hiszen egy ilyen azonosságreláció mellett is megfogalmazhatunk egy *dolgok* közti relációt, ez lenne a gondolatkísérletbeli „fazonosság” – ami Kripke szerint, ha jobban belegondolunk, a *valódi* és egyetlen azonossági reláció. Már csak ezért is érdemes volt olyan megoldást választanunk, amelyben a címke alapján még nem teljesen meghatározott, mi ál-, és mi valódi azonosság. (Márpedig az ál-azonosság és az idézőjeles „azonosság” ezt a kérdést eleve eldöntötte volna.) Ezért választottuk az azonosság–fazonosság szófordulatot, ami a „keveri a szezont a fazonnal” áthallással magyarul is érzékelteti az shm-reduplikáció tiszteletlen, szkeptikus humorát. Kripke azokkal a filozófusokról vitatkozik, akik keverik az azonost a fazonossal.²¹

Mivel a „fazonosság” kreatív, egyedi visszaadása a „schmidentity”-nek, a terminusszótárba is beillesztettük, hogy a *Megnevezés és szükségszerűség* olvasói jobban el tudják helyezni az angol nyelvű szakirodalom kontextusában.

2.1.2. Azonosságállítások

Az angolszász nyelvfilozófia története során mindvégig fontos szerepet játszottak az azonosságállítások; Kripke előadásaiban is gyakran találkozunk olyasféle állításokkal, mint például „Cicero is Tully”. Hogyan adhatnánk ezeket vissza magyarul, főleg egy élőbeszédszerű szövegben? A fordítás során az alábbi megközelítést választottuk:

Vizsgáljuk meg a következő állítást: „a fény az fotonok áramlása”, vagy „a hó az molekulák mozgása”. (Harmadik előadás, 100. old.)

Szükségszerű vagy esetleges állítást teszünk, ha azt mondjuk, hogy „a Heszperosz az a Phoszphorosz*”, vagy hogy „Cicero az Tullius”? (Második előadás, 74. old.)

²⁰ Kripke: *Naming and necessity*, 108. old.

²¹ Ha nem tartottuk volna fontosnak, hogy megőrizzük az áthallást a „keveri a szezont a fazonnal” nyelvi fordulattal, a „schmidentity”-t akár „izi-azonosság”-nak is fordíthattuk volna. Reduplikáció vagy áthallás, került fel a kérdés, és mi a második mellett döntöttünk.

Tudtuk, hogy vitatható döntést hoztunk, hiszen az „(a) ... az (a) ...” szófordulat magyarul leírva pongyola megfogalmazásnak hat, míg az angol eredeti teljesen semleges.

Mégis ezt tartottuk a legjobb megközelítésnek – tekintve, hogy a szóba jövő alternatívák sokkal komolyabb problémákat vetettek volna fel, mint a mi „pongyola” változatunk. Egyrészt a gondolatjeles megoldás, a „Cicero – Tullius”, mesterkéltné, vontatott és félreérthető. Másrészt a „Cicero nem más, mint Tullius” és a „Cicero azonos Tulliuszal” elmossa a különbséget az eredeti „Cicero is Tully” mondat és a „Cicero is identical to Tully” mondat között, ezzel nehezen követhetővé téve a nyelvfilozófiai vitát az azonosságállítások nyelvfilozófiai szerepéről. És ha jobban belegondolunk, a mi változatunk nem is annyira pongyola, mint amilyennek látszik. Feltehetőleg mindnyájan ugyanazon mondat kíséretében csaptunk a homlokunkra, amikor értesültünk a *Tizenhét hattyúk* szerzőjének kilétéről: „Hát hiszen Csokonai Lili az Esterházy Péter!”

2.1.1. „The principle is perhaps susceptible to something like a proof”

Fordításunk egy az egyben visszaadja az eredeti mondat habozását a *Megnevezés és szükségszerűség* híres 56. lábjegyzetében:

A példák azt sugallják, hogy érvényes a következő elv: *ha egy tárgy meghatározott anyagdarabból származik, akkor nem származhat másik anyagból.* Talán szükség van néhány megszorításra (például azért, mert az anyagdarab homályos fogalom*, és ez problémákhoz vezethet), de a partikuláris azonosságának szükségszerűségét kimondó elvre támaszkodva esetleg adhatunk rá valami bizonyításhoz is, amely a legtöbb esetre érvényes lesz. (Harmadik előadás, 88. old.)

Vajon miért tartottuk fontosnak, hogy a szerző habozását magyarul is érzékeltessük?

Első pillantásra kézenfekvőnek tűnik a hipotézis: a magyar nyelvben modorosan ható mióziással/*understatement*tel van dolgunk, amit inkább „ki kellene vasalni” a fordítás során. Ezzel a megközelítéssel készült el a kontrollszerkesztés előtti fordítás is:

[...] de az esetek többségében az elvet bebizonyíthatjuk a partikuláris azonosságának szükségszerűségét kimondó elvre támaszkodva [...].

Az angolul (főleg britek körében) elterjedt halmozott habozást például Herbert Paul Grice is előszeretettel alkalmazta, aki meglehetősen önironiával így írt e szakásáról:

Először jöjjön egy rövid anekdota. Egyszer az én éles nyelvű barátom, Richard Grandy azt mondta – egy előadásom adta az apropót –, hogy a nyilvános megszólalásaim elemzése céljából be kellene vezetni egy újfajta beszédaktust, vagy egy új operátort, amelyet ő *feltállításnak* nevezett. Az operátort a következőképp kell kiolvasni: „Talán lehetséges, hogy valaki azt állíthatja, hogy” [...].²² (Grice 1989/2011, 264. o.)

Vajon helytálló úgy gondolnunk, hogy Kripke habozó mondata egy feltállítás volna, ezért stilisztikai hiba megőrizni minden egyes „talán”-t a fordítás során? Nem, ez tévedés; a halmozott megszorítások nem pusztán stilisztikai elemek, hanem valódi filozófiai jelentőségük van.

Az 1980-as kiadáshoz írt *Előszó* 2. lábjegyzetében Kripke visszatér az ominózus 56. lábjegyzetéhez:

²² Grice: *i.m.*, 264. old. Az eredeti angol szövegben (*Studies in the Way of Words*. Harvard University Press, Cambridge, 1989. 297. old.) „quessertion” szerepelt.

Bár nem volt időm alaposan tanulmányozni Nathan Salmon* kritikáját („How Not to Derive Essentialism From the Theory of Reference”, *Journal of Philosophy* 76 [1979], 703–725), szerintem Salmon nem pontosan úgy bírálja a lábjegyzetben kifejtett érvet, ahogy én tenném, noha kritikája hasonlít az enyémre; ráadásul az érv az általa rekonstruált formában nem felel meg az eredeti szándékaimnak és indokolatlanul gyenge. Nem gondolom, hogy céloim lett volna ebben a rövid lábjegyzetben a referenciaelmélet segítségével „az esszencializmus* levezetését” adni. Igaz, a lábjegyzet valóban nagyon tömörre sikerült, így nem csoda, hogy az egyes olvasók eltérően rekonstruálják a gondolatmenet részleteit. (Előszó, 132. old.)

Felvetődhet egy mellékesnek tűnő kérdés (amiről aztán kiderül, hogy egyáltalán nem mellékes): vajon mire is vonatkozik az idézőjeles „az esszencializmus levezetését” szakasz az angol eredetiben? Talán a főszövegben említett 56. lábjegyzetre? A válasz azonban Salmon cikkének címében rejlik – *How Not to Derive Essentialism From the Theory of Reference* –, ami az angol nyelvű kötetben egyáltalán nem is szerepelt, a magyar fordításba viszont már beillesztettük. (Itt tehát az érthetőség érdekében kénytelenek voltunk belenyúlni a szövegbe, s pótolni a hiányzó hivatkozást.)

Salmon tanulmánya gyakorlatilag Kripke 56. lábjegyzetéről szól. Szerinte Kripke habozásának filozófiai oka van: az érv nem ad igazi, szoros bizonyítást, csak „valami bizonyításfélét”:

Valamit tisztáznunk kell, mielőtt hozzáfognánk Kripke érvének elemzéséhez. A szerző az 56. lábjegyzetben úgy fogalmaz, hogy „adhatnánk rá valami bizonyításfélét”, ami egyértelműen arra utal, hogy szerinte az érv nem éri el azt a szintet, hogy az esszencialista tétel valódi bizonyításának tekinthessük.²³

A fordítás elkészítése során át kellett gondolnunk a lábjegyzet kontextusát és utóéletét ahhoz, hogy átlássuk: a magyar fordításban – akármilyen stílusidegennek tűnik is – mégis filozófiailag fontos helyet foglal el a sokszoros habozás.

1. Naming and Necessity: Szerkezeti „fordítás”

Visszajutottunk tehát az 1980-as angol nyelvű kiadáshoz. Az imént láttuk, hogy a kötetbe írt szerzői előszó első bekezdésében Kripke rögtön az előadások 56. lábjegyzetéről kezd beszélni. Ez két dologra is felhívja a figyelmet. Egyrészt fontos volt, hogy megőrizzük az eredeti lábjegyzetszámozást, így szóba sem jöhetett, hogy számozott fordítói/szerkesztői megjegyzéseket fűzzünk a főszöveghez. Részben ez indokolta, hogy glosszáriumot illesztettünk a kötetbe. Másrészt világossá válik, hogy a szerzői előszó funkcióját tekintve nem valódi előszó: Kripke célja nem az, hogy röviden vázolja könyvének gondolatmenetét, hanem hogy tisztázza a gondolatmenet néhány fontos, olykor technikai terminusokban megfogalmazott részletkérdését. Az előszóban ezt javasolja a kötet olvasóinak:

Azt ajánlom, hogy akik korábban még nem találkoztak a *Megnevezés és szükségszerűséggel*, ne az előszóval kezdjék az olvasást: először az előadások szövegét olvassák, és csak utána forduljanak az előszóhoz [...]. (133. old.)

Ez a megfontolás indokolta a kötet felépítésében beállt „fordulatot”: a szerzői előszó a magyar kiadásban a három előadás mögé került. (Mikor ezt angol nyelvterületen tanító kollégák meghallják, irigykedve gondolnak a magyar kiadásra.)

Konklúzió

²³ Nathan Salmon: How Not to Derive Essentialism From the Theory of Reference. *Journal of Philosophy* 76 (1979), 703. old.

Az 1970-es év és a Princetoni Egyetem időben és térben nem esnek olyan messze tőlünk – gondolhatjuk. De már ekkora távolság és a közös kontextus hiánya is alapvető részleteket fed el az olvasó elől. Gondoljunk például a szükségszerűség fogalmának jelentőségére vagy arra, ahogy Kripke az olvasó számára alig észrevehetően, mintegy a sorok között vitatkozik Quine-nal. Kripke hallgatóságának emlékezetében még élénken éltek Quine anti-esszencialista érvei; világosan értették, hogy Kripke ezekre utal – anélkül, hogy Quine neve elhangzott volna. A ma filozófiával foglalkozó diákok számára az implicit részletek rejtve maradnak. Legfeljebb a tanáraiktól kaphatják meg a szükséges háttérinformációkat. De az ilyen tanárok száma is fokozatosan csökken, ahogy időben és térben eltávolodunk 1970. Princetontól. E távolság áthidalása a 2007-es magyar fordítás elkészítése során fordítói, szerkesztői és – nem utolsósorban – filozófiai kihívások egész sorát eredményezte. Ha sikerült megfelelnünk a kihívásoknak, akkor a *Megnevezés és szükségszerűség*et talán néhány évtizeden belül nem kell újrafordítani.